

Hälsjöbruk

1591

67

Tingsbyggnaden h. d.

1591

LUNDS UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV

FOLKMINNEN
FRÅN MÄLLESTADS SOCKEN I ÖSTERSÖTLANDS LÄN,

Upptecknade 1922 av

Folke Jansson

Folke Jansson

426

(651)

Register.LUNDS UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIVSeder och bruk, (sid. I, II, III, IV, V).

I påskveckan 3	Midsommarfirande 8
Kristi himmelsfärdsdag 9	Vid brödbakning 24
Lusiotte 35	Vid kornas förande i vall 4
Majfirande, majeldar 1	Vid slutad dag i smedjan 16

Folktro, (sid. I, II, III, IV, VI).

Farliga insekter 21	Förtrollad gruva 17
Fisketur 2	" " " kolbotten 23
"Lindansen" 34-39	Svartkonstboken 19
Offerkast 12	Trollgubbar: Daniel-Jansegubben 7, 27, 28; Per i Kättsta 18
Trolldom:	Vägen skyld av vägglöss 5
Då ett kreatur skulle botas 6	Varsel 10, 11, 25/ 37
Förtrollat djur botas 26	

Visor och ramsor, (sid. V).

Om socknarna i Finspånge läns härad 30
Om torpen under gården Gärdtorp 31
Öknamn på byar 33

Gåta, (sid. V).

Handkvarnen 32

Väderleksmärken, (sid. II, IV, V, VI).

Vårfrudagsnatten 29	I advent 15
Vackert väder att vänta 36, 42	

Starka karlar, (sid. II).

"Stånge Bu" 13
Janne Nilsson 14

Öknamn på ställen, (sid. VI).

"Glaäpa" och "Glutta", 40

Kulturhistoriskt (?), (sid. III, V, VI).

Höslotter i otta, 22	Suggor i kyrkan, 41
Huvudbonaden vid besök, 20	Taltrastens "tal", 23
Skräddare och skomakare, 34	

Anmärkingar.

I Hällestadsdialekten (liksom i en del landsmål i övrigt) förekommande "tjockt l" betecknas \hat{l} och "pret" (mycket öppet) ä: $\bar{ä}$, liksom ljudförbindelsen ls stundom skrivits rs, där uttalet närmast liknar sistnämnda.

Östergötland

Uppf. Folke Jansson

1591

Hällestad

Ber.

LUNDS UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV

Ubelämnad de
med blåck skinnorna I.
numera i mantena!

p. 2.
(M. 2.) Maj Stina Löfberg, Höjden, å Kattorps ägor, Hällestad, född 1832 i Hällestad där hon tillbringat sin levnad fränsett nå ett par år och som bott i Höjden c:a 50 år, berättar:

"Ja, lätt mej si, 1875 börje di mä' majelle (majeldar). Näri är förut börje ungdomen i Sätre (Sättra) elle i Emmetärpehagen (Emmetorpahagen); å di danse å söp å slogs å elle ve Djupadal. Ja ha inte kommi ihäget, äm inte Emli (Emilie, en av döttrarna) ha tjänt ve Brystärp (Brystorp), för ho kom hem å tale äm, att dä höll på å bli vådell i drängstuga där, å då sa' di, att dä va fälle inte unliitt, när di ha elli så mycke majelle. Å ho gick å läste 1872 å sän kom ho te Brystärp ett par år ätter. Så dä va allt altanhunresjuttifem. Å di elle mäst i var by.. mä tjärturner å täckedar. Å småpäjke drog inop ris å skräp å elle mä."/>

Dä va e göl på skogen (hon bodde då i Jägestorp i södra delen av socknen) å va dä så att di gick dit tidit på märna, när ingen såg dä, å di va tyste, så fick di mycke fisk å far kände te dedär, så han fiske duktit, men dä kom päjke dit iblan å di fick inte, när di kom en hel hög. Va inte dä unliitt? 2.

Dä va e gumme, då vi bodde i Jägestorp, säm hadde en del besynnerliheter för säj. På dymmelonsdan skulle spjället vare stängt mä sola va äppe, å då rite ho kärs (kors) på döra å på anne mä, å på skärtorsdan sope ho stuva (stugan) så noga så. Å dä kunne hände, att när di gick å hänte miälk (miölk) så kunne di rite löss på miälkstucken. 3.

När Ann-Maje i (södra delen av socknen) förde kora (korna) färste gången i vall, så strödde ho salt över rygga (ryggarna) på kora, å di fick läv å föres rättsols (medsols?) ut u lagårn. 4.

Dä va e gumme säm gick en gång på regneskogen (skogen mellan Regna och Hällestad), å dä ha bildi säj presis säm en snöplog mä väggelöss på vägen där ho skulle gå. Å dä va skicket nånstans ifrån, dä! 5.

I Rödsjö hadde di ett sjukt kritter (kreatur). Å di skulle ha väggelöss te botet mä. Men di hadde ingi på stället, å di gick te grannas å låne, Men där sa di, att di skulle allri behöve låne väggelöss mer. Å dä vart så dant mä väggelöss hos di där, säm låne, så di kunne knappt vare där. 6.

Daniel ^{man} Janssegubben i Brystärp (Brystorp) (var en känd trollgubbe på sin tid) va fuller en gång, å då tale han äm, att när hans far inte längre kunne lägge hästa på gälet för fäik, 'så lärde han mäj göret', å han gjordet. Si när di vart så gamle säm sextie år, så kunne di inte trälle längre, (å gubben ~~marix~~ farhans vart gammel, han). 7.

Daniel Persson, Brystorp, (lantbrukare, född för omkr. 30 år sedan i sätra, Hällestad, och har bott endast i sätra och Brystorp) berättar: "I sätra va' dä' då gäle på bägge sier äm vägen. Å missämmerstänger (midsommarstänger) hadde di på lagårsknuta, å di va' fastsatte mä järnhäcker. Flickera hadde e; säm va' kladder mä' löv å kranse; päjka hadde stänga tjäreter å kranse i ringax ringe (stängen var tjärad och ringarna av kalk, åstadkomna på så sätt, att en pojke vred stängen med en för ändamålet i densamma anbringad pinne och en annan höll en kalkad kvast intill stängen), å flagger fanns dä på bägge stängera i änna på däm/ å di va' å piät. Flaggera va' e' arn(aln) på längda. En gubbe fick läv å vakte stängera, när ungdomen äm natta (midsommarnatten) gick åt Sontorp å danse, å dä skulle gubben ha' ett halstop brännvin för. Äm di inte vakte stängera, så kunne dä hände, att dränge från Varstärp (Vals-torp), å Stasjö (Starrsjö) kunne förstöre å smutse mer stängera å all gramlåten. Så fort di fick rese stängera, så skjöt di skarpe skät, säm va' laddete i bärga (byn låg på berg) mä' krut å träplugge!" 8.

"I Finspång va' dä' märkne Kristi himmelfärdsdag. Å då gick ungdomen dit å köpte säj: fruntömmra va' di skulle ha' på huvet, å dränga va' di skulle ha på huvet. Å på mössera, drängas, va' en bit röer å en bit gröner å en bit blåer." 9.

Min far har hört berättas, att Ann-Stine Trygg, som tjänade vid Gärdtorp, hörde en morgon en röst, som ropade: "Ann-Stine!" Hon trodde, att hon försovit sig. Hon for upp och ut till ladugården för att mjölka, men det var inte mjölkningsdags, utan det var några djur, som slitit sig lösa, så det var för den skull, som det ropade. (Det var allmän tro att det fanns rå i ladugården vid Gärdtorp). 10.

Om barnen väsnas särskilt mycket på gården, betyder det, att en olycka skall hända. 11.

"Stänge Bu's" far, Amners, skjutsade en gång en del smeder från Hällestad's kyrksamhälle till Gruvbacken. Då de kommo till Backa (där vägen gör ett par tvära krökar), körde han omkull och körde ihjäl sig. På det stället uppstod en offerkast. 12.

"Stänge Bu" var stark. Han skjutsade sillfjärdingar en gång från Norw köping till Bamberg's handelsbod (i Hällestad). Framkommen blev han tillfrågad, om han kunde bära fjärdingarna. "Å, däm där kan en fälle bäre en i var nypa å en i mun". "Ja gör dä; så får ni en." Å han tog en fjärding mellan tänderna och en i var handen och bar in dem im magasinet. Han fick sin fjärding, men "ja tog den ja bar i mun, för den tyckte ja va' tyngst". 13.

"Stänge Bu" dog för en 30 - 40 år sen i en ålder av över 80 år.

Den starkaste på trakten var en som hette Janne Nilsson, bror till Amners i Göla. Han bar en tunna vete från Jogestorp och till Borggård. (En vägsträcka av 3 km. och genom skog). 14.

Så många klare dage dä' ä' i advent, så många yrvarsdage blir dä' i fastan. 15.

(och aldrig gått i skola.)
Smeden Roth, som var född i medio av 1300-talet och av den mörka ansikt-
färgen att döma hade valonblod i ådrorna samt dog för ett par år sedan,
tordes aldrig låta slaggan ligga kvar på städet över natten, för då
bultade det och väsnades i smedjan hela natten. En afton hörde undert.
honom säga till sin unge son: "Kalle, gå du si ätter äm ja' tog dän släg-
ga å stät. No' får inte ligge där". Pojken gick och såg efter. 16

Min far berättar: På Malmstorpeskogen finns en gruva, som knappt går
å hitta på. En som var ute i skogen å jaga, hitta på den, å då hängde
han bössan i ett trä te märke å gick hem för å tala om att han ha hitt-
na, men när han kom hem, så va bössan hemma, å gruvan ha di inte
hitta sän. 17

Per i Kättsta var en klok gubbe. Skomakare Åberg skulle söka honom
för en granne, som var sjuk. Men det var bestämda dagar, då Per i Kätt-
sta tog emot. Åberg kom en dag för tidigt, men gubben var så vänlig, att
han fick företräde. Då Åberg skulle gå, sa' Per: "Om du möter nån, så
ska' du inte bli rädder. Vet du på häcke sie du ska' gå på vägen?"
"Ja, på vänster". "Ja-a, då ä dä' inte falit, men du ska' inte bli räd-
der". Åberg gick. Och då han kommit ett stycke, mötte han en skjuts,
som körde i rasande fart bort mot Kättsta. Men han gick på vänster sida
och det gick lyckligt. Vem som ~~hux~~ satt och körde torde vara underför-
stått, då Kättsta-gubben skulle ha mottagning dagen därpå. 18

Den tredje som fick en svartkonstbok blev aldrig av med den. Kastade
han boken i eld eller vatten, så kom den likaväl tillbaka, och när den
trollkuninge var död, så kom boken och lade sig i kistan hos honom. 19

Då det förr kom någon på besök i stugorna, behövdes inte hatten tagas
av. Och om den, som kom, tog av sig hatten, sade hushonden: "Å-ja, gå du
fram, ~~hux~~ å sitt å ta' på dej hatten". (Min far minns ej när seden var
allmän i trakten, men för en 60 år sen praktiserades densamma). 20

Förr ansågs (och anses ännu av äldre personer) nattfjärils-larver,
som ha' stark hårbeklädnad, (exempelvis larver av familjen Lasiochampi-
dae) såsom synnerligen farliga. De kunde huggas, bytas och voro mycket
giftiga. Dessa håriga larver kallades och kallas i gemen för gräs-
me. Samma åsikt hyses om håriga insektlarver över huvud taget. 21

Då bönderna förr om somrarna skulle upp tidigt å slå hö eller meja
säd, hade di en gumma, som satt vid elden om natten och inte fick gå
och lägga sig, för hon skulle väcka dem, så att di inte försov säj u-
tan kom upp så där vid tre-tiden. 22

En viss Björling (bonde) var ute å gick å bar nors i en korg. Då
skrek klädra (taltrasten): "Björling, Björling, har du fisk, har du
fisk?" "Nä-aj du," sa' Björling, "ja' har närs". "Gå mä' din närs, gå
mä' din närs", svarte klädra. 23

Min far, berättar (min far är till yrket skräddare och född i Hällestad 1870 och har varit bofast i socknen ständigt med undantag av fem år);

att när det i hans ungdom skulle bakas bröd, fick ingen vända ryggen mot bakugnen, för då vart brödet blåsigt. När di hade fått kalveko å bakat råmjölkspannkaka, fick då lov å vara en karl, som smaka på pannkakan först. Då var på ett ställe, som då ha bakats råmjölkspannkaka, men ingen av karlarna var hemma. Barnen ville nödvändigt smaka, men ingen torde röra pannkakan förrän karlarna kom hem. 24.

På 30-talet berättade då levande "Per i Kusbo", att när han en gång hölls å vakta en mila ve Källefalla (fall, en plats i skogen där denna borthuggits och här en dylik plats å Finspångs Styckebruks skogar i södra delen av socknen) hände det sej en natt, när han låg inne i kolarkojan och sov, att någon bultade på dörren och ropat: Per, du får läv å ut!" Å Per han ut, å då hade milan "slaf sej" (d.v.s. det hade brunnit undan innanför, så att stybbtäcket sänkt sig på något ställe). Den som rope va Källefallgubben (, som väl närmast motsvarade ett rå). Wisse i Grindtorpet såg en gång Källefallgubben bära vatten. Källan vid Källefällen kunde ibland inte påträffas. När folk gick i skogen vid Källefällen, gick dom alltid bort sig. Min far (meddelanden-å äro fortfarande hämtade från undert:s far) gick en halv dag i skogen och hittade inte rätt, trots det han gått vägen många gånger förr. 25.

I djurshyttetrakten var det en bonne, som kallades Stånge-Bu. Han hade fått något djur förtrollat utav en trollgubbe, som kallades Kurrele-Pelle. Stånge-Bu visste inte hur han skulle få djuret bra igen, men då gick han till en inspektor Veslov i Djurshyttan, å han sa: "Jo-o, du ska slå te den där gubben, när du träffar'n, så du får ut blå på'n, å så ska du säje: 'Nu kan du kysse bå mäj å mina djur i ändan så mycke du vill', å blå ska du stryke på djuret, så blir då bra". Bonnen slog till den kloke gubben, men då förstog han, att då' var "förkylt" för honom. 26

"Daniel Månse" i Brystorp var en trollkunnig gubbe. En gång slog han och en annan trollgubbe vad om vem som skulle kunna få villebrådet på närmaste håll, då han skulle skjuta. Den ene fick fram orrarna så att han kunde stå i förstugudörren å skjuta, men den andre skjöt genom skorsten, å foglarna kommo neddansande genom skorstenspipan å hamnade i spisen. 27.

Daniel Månse hade en bössa, som han hade förtrollat, så att han kunde skjuta när han ville och var han ville. Till förtrollningen hörde, att ~~manxsknikkxxx~~ trollkarlen skulle gå till nattvarden, men inte stoppa det vigda brödet, onlaten, i munnen utan gömma hem det och spika upp det på ett ställe, då (troligen efter några besvärjelseformlers uttalande) Kristus skulle visa sig, och på honom skulle trollkarlen skjuta. När Daniel Månse skulle dö, ville han ha bössan till sig i sängen. När han fick den, slickade han tre gånger på låset till bössan, och sedan dugde inte bössan till något. 28

Frös det på Vårfrudagsnatten, så frös det i förtio nätter efteråt. Var det mildt och lent före Vårfrudagen, så att myrorna kommo ut, så fick dom vara inne lika länge efteråt, för då blev det vinter igen. 29.
Varfördan den dyre
då kvickner mask å myre.

Meddelat av min far:

Visa om socknar^{na} inom Finspångs läns härad.

Häll'ste klampe, Tjällmo hare,
Gogole päse, Rängne kalve,
Vänge kare, Skäve lappe
å Risinge män
di lever än.

30.

Visa om torpen under Gårdtorp.

Ve Bottlebo ä' di så vakne,
ve Skura där säver di än,
ve Tranhalsen ä' di så late,
ve Brännkärret går dä' i fläng.
Ve Vik där svar di å' gräjer,
ve Häja där ä' di så sams,
ve Grinntärpet speler di å' skäjer,
ve Strömmen där håller di dans.

31.

(Visan är minst 70 år, enär Häja togs bort för så många år sedan).

Gåta.

En inummer å en äppå,
runker på röva gör di bägge två.

32.

(Svar: handkvarnen).

Ramsa med öknamn på byar.

Gösbo få
å Kattrumme kriter
å Bättebo hume
å Gru'backe unge

33.

... .. (va dä' värsta som fanns).

Skräddare å skomakare gingo förr bort i gårdarna och utövade sitt hantverk. Ibland kunde det hända, att bönderna fingo både skräddare och skomakare hos sig samtidigt.

Då Aug. Pettersson i Svartebo en gång bröt mot vanan och gick hem till en av undert:s förfäder, som var skräddare, med arbete, tyckte "Morfar i Ragerdal" att: "Har inte han hus å hem, ätter sām han får lāv å bäre bärt sitt tyg, när han ska' ha' sytt?"

34.

En bonde gick till "Skomakare-Hans", (som var en känd humorist av gammal grovkornig stam) och bad honom komma till sig å göra skor. Men bonden hade varit da'n förut till garvaren med huden, vilket "Skomakare-Hans" visste. Då passade Hans på och gick till bonden da'n därpå, men dä' hade han inget för, för bonden hade lite läder och skaffade mer, så den gången vart "Skomakare-Hans" lurad.

Enligt "Johan i Svartebo" skulle bönderna opp lusi-otte tidigt på morron å tröska. Och kl. 3 minst voro slagorna i farten den morron.

35.

"När himmel ä plättruger (fläckig av måln) blir dä' vackert vä'r."

36.

Skräddare Forsberg, som är 81 år, berättade vid bouppteckningen efter sin avlidna maka (den 3/7 1922), att "ja" såg en kväll e' flicke, sām kom ifrån häcken där nere å hadde svart hatt å vit krage, å ho' gick äppåt stugedörren, men när ja' tittle ut, så försvann ho'. Då sa' ja' dä' te' mi gumme, å ho' sa: "Då kom ho' för te' hänte māj, för dä' va' mi' flicke". Å näri dage ätter, så dog mi' gumme". 37.

Oskar Andersson i Solbergatorp, som är omkr. 40 år, berättar, att han far skulle en gång resa upp en milkoja på Solberga ägor, när vid en gammal kolbotten, där han inte förut haft någon koja, för han hade lagt i en koja å en närbelägen kolbotten. Men det gick inte att bygga någon koja där, för stybbet revs av och bräderna kastades bort av en osynlig hand. 38.

Samme person talar om, att omkring sjön Lien förekommer något, som kallas li'ndansen. En kvinna märkte lindansen, som kom från sjön, och det var som en sky av ljud, som svepte genom rummet, men intet syntes. Detta förekom ofta på stället, så att innevävarna fäste sig just inte så mycket vid det, men kvinnan, som skulle bli sonhustru där, vart så rädd för lindansen, att hon inte torde stanna kvar. (sagesmannen kunde inte säga mer om "lindansen" än att det var som en ström av ljud och surr, som kom från sjön in i rummen och snurrade runt och for ut igen). 39.

På Bottebo ägor var ett ställe, som hette (eller kallades) Glappa, och vid Djurshyttan ~~ett ställe som hette Glappa och är borttaget för c:a 40 år sen.~~ gen i en backe vid Djurshytta såg och är borttaget för c:a 40 år sen. (Namnet kom sig väl därav att då stället låg så nära vägen, var det så behändigt ~~att säga~~ "te' glutte" (att titta) på alla vägfärande). 40.

"Mor Mali", c:a 75 årig änka, som i sin ungdom tjänat hos handlande Rahmberg vid Hällestads Kyrka, berättar: "...rantesuggera sa' di, att di gick in i körka åm söndasmärna, di följde mä fälket. Si svina gick löse på vägen. Di hadde en gammel gubbe, sām gick å ringde svina, för att di inte skulle gräve. Å di sa; att en gång ha dä' vatt e' sugge inne på store gången i körka. Å fargalten hadde di i prästegårn." 41.

~~Aftarött~~
~~å' märabiött.~~ 42.